

УДК 37.014.5:378

**Світлана
Свіжевська**

*Начальник відділу ліцензування та акредитації
Національного гірничого університету, м. Дніпро-
петровськ*

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО АКРЕДИТАЦІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті проаналізована сутність акредитаційної практики у вищій освіті України. Обґрунтовується назріла потреба подальшого вдосконалення процедур забезпечення гарантії якості, визначені шляхи подолання суперечностей через поетапне впровадження суспільно-професійної акредитації.

Ключові слова: гарантія якості вищої освіти, інтегрована система “ліцензування — акредитація — рейтингування”, критерії акредитації, індикатори якості освіти, суспільно-професійна акредитація.

В останні два десятиліття в усьому світі якість стала категоричною, безумовною вимогою до вищої освіти. Сама поява і розвиток системи гарантії якості у формах ліцензування та акредитації було зумовлено, з одного боку, бурхливим зростанням обсягів вищої освіти, її доступністю і масовістю, з іншого боку — обмеженістю бюджетних ресурсів і активним залученням приватного капіталу в освіту. Однак насправді узгодити інтереси сторін вдається далеко не завжди. Державна політика, інституційна автономія, вимоги ринку й академічної спільноти часто розвиваються в абсолютно протилежних напрямках.

Уряди в ситуації обмежених бюджетних ресурсів насправді не хочуть обмежувати свої управлінські повноваження, навпаки, нерідко підвищується ступінь втручання держави у діяльність ВНЗ. Системні чинники, такі як вплив Болонського процесу, стимулювання інновацій та менеджменту у забезпеченні знань теж часто розглядаються як легітимні підстави для по-

силення контролю системи освіти в цілому державними органами управління. З огляду на це процедура акредитації все більше використовується як елемент контролю, як інструмент державної політики та звітності у сфері вищої освіти, а не як механізм реального постійного і всебічного забезпечення гарантії якості освіти.

Державна акредитація, так чи інакше, лишається сьогодні солідним плацдармом для становлення і розвитку оціночної діяльності у вітчизняному науково-освітньому просторі, найбільш масштабним етапом у процесі моніторингу якісної освітньої діяльності кожного вишу.

Значущість і наслідки будь-якого соціального явища можна оцінити тільки з часом. Але, з іншого боку, після завершення певного періоду обов'язково виникає необхідність у такій оцінці. У більшості країн після перших двох циклів процедур оцінки якості освіти (десять-дванадцять років) відбувається щось на зразок інвентаризації процесів і результатів та їх коригування, а в деяких випадках навіть цілковитий перегляд підходів.

Так сталося і в Україні: набутий власний та опрацьований міжнародний досвід, стан нормативно-правової бази з питань моніторингу якості освіти, вимоги ринкової економіки стимулюють до перегляду чинної системи ліцензування, акредитації та рейтингування (тобто важелів оцінки якості освіти) та поетапного формування сучасних, життєво важливих підходів.

Проаналізуємо, який інструментарій ми маємо у своєму розпорядженні для досягнення ефективних і раціональних рішень, які адекватно враховуватимуть інтереси всіх зацікавлених сторін.

По-перше, це декілька останніх урядових документів, особливо два документи.

1. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту “Щодо Плану реалізації завдань, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 1728 “Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року” від 20.12.2010 № 1258, який вказує:

“Департаменту наукової діяльності та ліцензування вищих навчальних закладів та Департаменту вищої освіти — удосконалити механізм ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів з урахуванням особливостей підготовки фахівців з вищою освітою, а також вжити заходів до утворення незалежних акредитаційних агенцій та агенцій з визнання документів про освіту, передбачаючи їх фінансування на госпрозрахунковій основі. Підготувати пропозиції щодо утворення незалежних акредитаційних агенцій та агенцій з визнання документів про освіту, передбачаючи їх фінансування на госпрозрахунковій основі”.

2. Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010—2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” (Указ Президента України № 128/2013) з такими заходами із забезпечення якості та доступності освіти.

У 2013 році, в рамках реалізації Програми економічних реформ, держава планує здійснювати реформування освіти та розвиток науково-технічної сфери у декількох напрямках.

Зокрема, планом дій на 2013 рік передбачено реалізацію заходів з удосконалення системи управління освітою, забезпечення доступності, підвищення якості та конкурентоспроможності освіти, підвищення ефективності формування держзамовлення та фінансування освіти, а також дії спрямовані на розвиток науки та інноваційної діяльності.

Відповідно до плану Президента, одним із першочергових завдань у сфері удосконалення системи управління освітою є супроводження у парламенті нової редакції проекту закону “Про вищу освіту”, прийняття якого має сприяти інтеграції України до Європейського простору вищої освіти відповідно до принципів Болонського процесу.

Основними заходами, спрямованими на забезпечення доступності, підвищення якості та конкурентоспроможності освіти, які запропоновані планом Президента, має стати затвердження вимог до здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра на основі рівня бакалавра з іншої галузі знань.

За участю роботодавців має бути продовжена робота з розробки та затвердження стандартів вищої та професійно-технічної освіти з конкретних професій.

У 2013 році заплановано внесення змін до Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах щодо можливості прийняття рішення про акредитацію на пряму підготовки, спеціальності з певними застереженнями.

Цьогорічний план реформ також передбачає удосконалення законодавчого регулювання відносин в інноваційній сфері, зокрема кроки, спрямовані на дерегуляцію інноваційної діяльності, створення умов для комерціалізації технологій, скорочення дозвільних процедур, затвердження концепції функціонування державного фонду підтримки пріоритетних інноваційних проектів тощо.

По-друге, доречно пригадати, що означає термін “акредитація”.

Акредитація — від лат. *accredere* “довіряти”. Сучасні енциклопедичні словники як одне із значень цього поняття називають процедуру, за якою державний акредитаційний орган у документальній формі офіційно засвідчує правочинність і компетентність конкретної юридичної або фізичної особи здійснювати певний вид діяльності.

Як визначено у Болонській декларації, акредитація — основний інструмент підтримки необхідних змін у системі європейської вищої освіти. Як і оцінювання, акредитація гарантує якість нового рівня програм (передбачене керування), а також проводить моніторинг уже чинних (фактичне керування).

Чинний Закон України “Про вищу освіту” визначає акредитацію як процедуру надання вищому навчальному закладу певного типу права провадити освітню діяльність, пов’язану зі здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог до кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення (розділ 1, ст. 1).

Загальна мета процедури — забезпечити якість вищої освіти, основна риса — застосування вимог і показників, що визначають потенціал та ефективність діяльності вищих навчальних закладів з надання освітніх послуг.

Болонський процес спрямований на зближення освітніх систем європейських країн зі збереженням основних досягнень та кращих традицій в освіті, зокрема досягнутих Україною за її більш ніж тисячолітню історію.

Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів та спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах” від 09.08.2001 № 978 дала змогу систематизувати та упорядкувати роботу з ліцензування та акредитації. Система забезпечила можливість державного регулювання процесу надання освітніх послуг та захисту інтересів їх споживачів. Разом з тим не вдалося утвердити єдиний стандарт в оцінюванні діяльності ВНЗ. Акредитація вищих навчальних закладів здійснювалася через експертизу на фахових радах. Спочатку ці фахові експертні ради, що формувалися і діяли при певних (“провідних”) навчальних закладах, виносили попередній, дуже важливий вердикт щодо рівня акредитації. А вже потім державна акредитаційна комісія, спираючись на фахові висновки, виносила своє рішення. Однак і така, здавалося б, оптимальна система мала низку недоліків.

Фахові ради створювалися при певних ВНЗ. Нерідко висновки цих рад визначали не стільки стан речей, скільки небажання допустити на ринок освіти свого ідеологічного чи політичного опонента, або й просто конкурента. Це могло позначитися на об’єктивності. Оскільки було багато гострих слухних нарікань на діяльність цих фахових рад та всіляких конфліктів, Міністерство освіти і науки справедливо вирішило цю “вузівську вольницю” скасувати і підпорядкувати справу собі. Відтак при департаменті ліцензування та акредитації були створені державні експертні комісії, що діють і сьогодні, до них залучаються фахівці з різних ВНЗ.

Все було б добре, крім одного: такі комісії діють як підлегла структура міністерства. А це означає, що неодмінно виникає конфлікт інтересів: в остаточному підсумку виходить, що один і той самий державний центр, у нашому випадку МОН, і фінансує навчальний заклад, і визначає його кваліфікаційний рівень. Це принципово не правильно, оскільки програмує пошук обхідних шляхів. Чим більше суспільство примножує подвійні стандарти, тим менше діють будь-які об’єктивні закони та правила і тим дорожче коштує платникові податків утримання цієї системи.

Чинна система контролю якості дуже складна і передбачає проведення трьох різних процедур: ліцензування спеціальностей (напрямів), акредитацію спеціальностей (напрямів), акредитацію закладу в цілому. Кожна процедура є досить тривалою (зазвичай, багатомісячною), передбачає оформлення безлічі паперів та значні трудові затрати.

В Україні склався єдиний державний підхід до контролю за організацією діяльності вищих навчальних закладів на основі процедур ліцензування та акредитації. Встановлені нормативи і вимоги до ліцензування та акредитації. Упроваджені державні та галузеві стандарти вищої освіти, діє новий перелік галузей наукових знань і напрямів підготовки бакалаврів. Суспільні відносини у сфері вищої освіти перейшли на якісно новий рівень, зокрема громадськість, суб’єкти господарювання, освітянська спільнота усвідомлюють важливість та необхідність цього процесу.

Створення недержавних ВНЗ стало ще одним стимулом до розробки нової системи контролю якості освіти.

Процес реформування триває, на перегляд очікують процедури ліцензування й акредитації. Є думка про доцільність законодавчого врегулювання цих питань окремим законом після ухвалення нової редакції закону “Про вищу освіту”.

Участь громадськості у процедурах оцінювання якості вищої освіти є декларативною. У складі державної акредитаційної комісії домінують найбільш впливові керівники державних ВНЗ і державні службовці. При проведенні ліцензійно-акредитаційних процедур не забезпечується рівність вищих навчальних закладів різних форм власності.

Критерії та вимоги до ліцензування й акредитації надмірно розширені, ускладнені, не враховують особливості різних напрямів підготовки фахівців, а часом не узгоджені з іншими державними нормативними документами. Від ВНЗ вимагають наявності таких складових навчально-методичного забезпечення, які входять до складу державних стандартів освіти і досі не затверджені. Немає методик розрахунку деяких складних показників. Поняття по-різному тлумачаться різними експертами.

Відпрацювання методики підготовки самоаналізів вищими навчальними закладами є позитивним зрушенням у системі контролю якості освіти. Водночас, нашарування дріб'язкових кількісних показників робить ці документи занадто великими за обсягом і незручними для читання.

Експерти часто підходять до оцінки якості навчання із традиційних позицій власного закладу, що є непрямим фактором уніфікації навчального процесу і придушує ініціативу навчальних закладів. Інформація про діяльність Державної акредитаційної комісії України є недоступною для більшості професіоналів і тим більше для широкої освітянської спільноти.

Громадський контроль за якістю освітніх послуг перебуває на стадії становлення разом із професійними асоціаціями, які лише нещодавно почали створюватись в Україні. Їх вплив на навчальний процес лишається епізодичним, а про співпрацю з державними органами інформації немає.

Спроби створення громадських рейтингів ВНЗ довіри у професіоналів не викликають, супроводжуються чутками про заангажованість організаторів та суб'єктивізм експертів.

Внутрішній моніторинг оцінки якості навчання у ВНЗ чітко поділяється на дві складові: формальні показники відомчої та ліцензійно-акредитаційної звітності і власні дослідження. У першому випадку зусилля спрямовуються на отримання необхідних значень і уникнення можливих неприємностей. У другому випадку інформація оприлюднюється лише вибірково з метою запобігання загрози іміджу навчального закладу та його керівництва. Крім того, власні дослідження звичайно мають емпіричний характер і не ґрунтуються на системній науково-методологічній базі. Тим більше, такої загальноновизнаної бази немає.

Соціологічні дослідження у ВНЗ проводяться, переважно, за рахунок допомоги з-за кордону, за власною ініціативою науковців або на замовлення керівництва навчальних закладів. Бракує системних багаторічних досліджень, які охоплюють різні сектори вищої освіти. Результати дослі-

джень часто не друкуються або друкуються мізерними тиражами у матеріалах наукових конференцій і відомчих збірках.

Маркетингові дослідження ВНЗ здійснюють з метою визначення перспектив працевлаштування випускників та розміру оплати за навчання. Інформація про їх результати до широкої громадськості практично ніколи не доходить.

Основу механізму регламентації діяльності ВНЗ та системи забезпечення якості освіти в Україні становлять процедури ліцензування та акредитації. Крім того, існують допоміжні процедури, що визначають рівень якості освіти, — рейтингування та моніторинг роботи навчальних і наукових закладів та їх підрозділів. Особлива роль державної акредитації полягає в тому, що вона має гарантувати відповідність якості та рівня навчання державним вимогам, і випускники навчальних закладів, які навчалися за акредитованими спеціальностями, мають право на отримання документа про освіту державного зразка.

Для здійснення поставленої мети в Україні є всі необхідні складові інформаційної інфраструктури, розвинена телекомунікаційна структура, системи захисту інформаційного змісту та верифікації інформації у глобальній мережі Інтернет, розробляються різноманітні технології менеджменту інформаційних послуг. Функціонують портали зі збору статистичної та аналітичної інформації діяльності органів державної влади і портал Міністерства освіти і науки України.

Однак все ще актуальним залишається питання, чи всі зазначені зміни та спроби реформування галузі привели або, що є найважливішим, можуть привести до удосконалення якості системи освіти України, оскільки за результатами одного з найбільш авторитетних світових університетських рейтингів The Times Higher Education-QS World University Rating¹ жоден з українських ВНЗ не потрапив до 400 країн.

Основні критерії, які враховувалися розробниками рейтингу, є такі: якість наукових досліджень, оцінка рівня підготовки випускників, міжнародні зв'язки, якість освіти (викладання).

Якість наукових досліджень та рівень підготовки випускників є не зовсім об'єктивними параметрами, оскільки вони визначалися шляхом опитування, що ініціювалося тими, хто складав рейтинг. Однак велика кількість респондентів, які взяли участь в опитуванні, та рівень їхньої експертної підготовки засвідчують зниження суб'єктивного фактора в цьому оцінюванні. Враховуючи світовий досвід, європейські університети виділили один з основних показників якості освіти — індекс цитування наукових праць, який відображає науковий потенціал вченого, кафедри, університету і країни в цілому. Це найбільш вагомий показник якості, що достатньо легко формалізується.

Міжнародні зв'язки університетів оцінювалися за двома показниками — частка іноземних викладачів серед професорсько-викладацького складу та відсоток іноземних студентів.

¹ <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/>

Якість освіти визначалася співвідношенням кількості викладачів та студентів.

Ті, хто складав рейтинг, виділили низку параметрів, які не бралися до уваги у процесі оцінювання, але які також можуть бути важливими та використовуватися в майбутньому.

Метою науковців, які цікавляться проблемою забезпечення якості освіти в Україні, є виявлення недоліків та формування рекомендацій щодо удосконалення технології забезпечення якості національної освіти через процедури акредитації, ліцензування та рейтингування ВНЗ України.

Постійні реформи у сфері освіти, приєднання України до європейського освітнього простору, участь держави у масштабних наукових та бізнес-проектах вже давно потребують іншого підходу до ліцензування та акредитації освітніх установ як до основних механізмів розвитку, поліпшення і контролю якості надання освітніх послуг майбутнім фахівцям, на яких розраховані і бізнес-проекти, і наукові дослідження.

Основною проблемою гальмування реформ у галузі вищої освіти є те, що університети залишаються низовими елементами жорстко регламентованої, ієрархічної та централізованої системи².

Ліцензування, акредитація та рейтингування мають свої особливості й відмінності. Їх загальна мета — забезпечення якості вищої освіти, спільним є використання вимог і показників, що визначають потенціал та ефективність діяльності ВНЗ з надання освітніх послуг. Але ізольованість та відсутність взаємозалежності цих процедур зменшує ефективність контролю якості.

Національний гірничий університет як фактор, що об'єднає ліцензування акредитації та рейтингування (ЛАР) ВНЗ в єдину систему, пропонує запровадити уніфіковану інформаційну базу та методологію оцінювання, що є технологічно й економічно доцільним.

Нижче розглянуті результати інтеграції інформаційної бази **об'єднаної системи ЛАР** з урахуванням суперечностей практики реалізації цих процедур³.

Суперечності практики оцінювання діяльності при ліцензуванні, акредитації та рейтингуванні вищих навчальних закладів

Ліцензування:

— невизначеність резерву ліцензованого прийому та граничного контингенту студентів вищого навчального закладу. ВНЗ прагнуть збільшити контингент студентів з метою одержання фінансових ресурсів, але відсутність обмежень щодо ліцензованого обсягу прийому та контингенту студентів негативно впливає на якість навчання у зв'язку з необхідністю організації навчального процесу в декілька змін, обмеження доступу до інформаційних ресурсів;

— неможливість реалізації ліцензійних умов щодо кадрового забезпечення з юридичних причин. Формування кадрового забезпечення можливе

² Мірошніченко Ю. Надання навчальним закладам реальної автономії [Ел. ресурс] / Ю. Мірошніченко. — Режим доступу: URL: <http://www.miroshnychenko.ua/Прес-центр/офіційна-позиція/2012.05.10/надання-навчальним-закладам-реальної-автономії.htm>

³ Гончаренко М. Акредитація від А до Я. Глосарій з акредитації / М. Гончаренко, С. Свіжевська ; рекомендовано МОМС України, лист № 1/11-12102 від 22.12.2011.

після одержання ліцензії та початку навчального року і має бути адекватним контингенту студентів та навчальному навантаженню. Отже, контроль кадрового забезпечення навчального процесу та якості надання освітніх послуг має бути щорічним;

— відсутність контролю якості надання освітніх послуг упродовж терміну дії ліцензії. У разі негативного результату акредитації студенти позбавлені можливості одержати диплом про вищу освіту. Контроль за виконанням ліцензійних умов має здійснюватись щорічно.

Акредитація:

— недосконалість засобів діагностики рівня сформованості компетенцій випускників. Програми навчальних дисциплін розробляються як стандарти ВНЗ, що заважає розробці засобів централізованого контролю;

— відсутність контролю державної атестації випускників (фактично, рівень сформованості компетенцій випускника не визначається). Акредитація напряму чи спеціальності здійснюється, як правило, до завершення теоретичного навчання, що не дає можливості перевірити її відповідність стандартам вищої освіти. Результати державної атестації фактично залишаються поза увагою;

— недосконалість критеріїв оцінювання рівня наукової діяльності ВНЗ як обов'язкової складової. Роль вищих навчальних закладів як громадського та наукового центру при акредитації ВНЗ не враховується. Відомі випадки акредитації на IV рівень ВНЗ, які не здійснюють наукову діяльність;

— невідповідність акредитаційних вимог до показників кадрового забезпечення навчального процесу чинним нормативам, затвердженим Кабінетом Міністрів України. Кадрове забезпечення навчального процесу визначається кількістю посад науково-педагогічних працівників і залежить від контингенту студентів, форми навчання та напряму підготовки.

Рейтингування:

— номенклатура індикаторів чинної системи рейтингування не містить багатьох чинних ліцензійних та акредитаційних індикаторів;

— основний масштабний показник “кількість штатних науково-педагогічних працівників” не виключає можливість одержання різних значень індикаторів через вірогідність роботи штатного викладача на неповну ставку. Важливим індикатором кадрового забезпечення має бути “укомплектованість навчального процесу науково-педагогічними працівниками”;

— складність використання результатів рейтингування для розробки стратегій розвитку через обмежений доступ до індикаторів системи. Засоби масової інформації висвітлюють лише рейтингові індекси за тематичними напрямками. Але інформація про індикатори системи (вищі навчальні заклади або група) більш важливі. Вони визначають середні значення системи та є орієнтиром, ліцензійним або акредитаційним нормативом.

Механізми подолання суперечностей практики

Для подолання висвітлених вище суперечностей пропонуємо такі заходи:

— упорядкування показників та індикаторів діяльності ВНЗ з метою створення єдиної системи ліцензування, акредитації та рейтингування (ЛАР);

- формування уніфікованої інформаційної бази оцінювання потенціалу та результативності діяльності ВНЗ для процедур ЛАР на основі систематичності та прозорості контролю забезпечення якості вищої освіти;
- оприлюднення інформаційної бази показників та індикаторів діяльності на сайтах ВНЗ;
- контроль достовірності показників діяльності ВНЗ органами управління вищою освітою та незалежними агенціями;
- уніфікація методології оцінювання потенціалу та результативності при процедурах ЛАР;
- адаптація стандартів вищої освіти до системи ЛАР.

В основу формування доцільно покласти чинну систему МОН з рейтингування вищих навчальних закладів (керівник розробки — В.А. Ямковий). Серед відомих система МОН найбільш об'єктивна завдяки врахуванню всіх складових діяльності навчальних закладів, що впливають на забезпечення якості вищої освіти, та відсутності впливу на результати рейтингування людського фактора.

Інтеграція абсолютних показників ліцензування освітніх послуг, акредитація напрямів, спеціальностей та рейтингування ВНЗ передбачає зміни номенклатури тематичних напрямів, показників та індикаторів оцінювання.

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати такі висновки і пропозиції щодо основних засад реформування галузі вищої освіти в Україні⁴:

1. Необхідно змінити адміністративно-імперативний метод регулювання суспільних відносин у галузі вищої освіти (методи владних приписів, субординації та централізованого регулювання) на диспозитивний (методи автономії, координації та децентралізованого регулювання), що характеризується юридичною рівністю сторін (учасників суспільних відносин) і передбачає свободу вибору вищими навчальними закладами стратегії і тактики своєї статутної діяльності, здійснення ними управління на засадах незалежності та самоврядування, вільне укладання угод з будь-якими фізичними та юридичними особами тощо.

2. Необхідно змінити державне управління у галузі вищої освіти на державно-громадське, що передбачає передачу частини повноважень профільного міністерства громадським самоврядним утворенням. На першому етапі мова може йти про формування Державної акредитаційної комісії на паритетній тристоронній основі — із представників держави, ВНЗ України та роботодавців.

Незважаючи на очевидний зв'язок ліцензування, акредитації та рейтингування (з погляду критеріїв оцінювання), не створено єдиної системи оцінювання надання освітніх послуг ні на рівні університету, ні на державному рівні. Якщо порівняти показники, що застосовуються при ліцензуванні, акредитації та ранжуванні викладачів (внутрішнє рейтингування) або ВНЗ країни (зовнішнє рейтингування), то більшість із них збігаються, повторюються, але всі ці процедури існують окремо, і щоразу кафедрам

⁴ Свіжєвська С. Акредитація: дамоклів меч чи *modus vivendi*? / С. Свіжєвська // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології : збірник АПН України. — 2011. — Т. 1.

доводиться ці показники визначати окремо, що дублює і затримує у часі роботу відповідальних за надання цих відомостей.

Стосовно самих акредитаційних індикаторів, які розглядаються Департаментом наукової діяльності та ліцензування, вони не повною мірою відображають реальні здобутки викладачів та університету у цілому. Зокрема, зовсім не аналізуються або аналізуються тільки поверхнево, наприклад, такі аспекти діяльності університетів:

- можливість надання другої освіти (виконання європейської програми “Освіта протягом життя”) у межах університету та згідно з міжнародними угодами;

- можливість навчання іноземних студентів + соціальна інфраструктура;

- наявність міжнародних сертифікатів (міжнародна акредитація);

- мобільність студентів та академічного штату університету;

- динаміка попиту на випускників постійних роботодавців (шахти, заводи, комбінати);

- наявність специфічних категорій спеціальностей у ВНЗ, що покликані забезпечувати профільні підприємства висококваліфікованими фахівцями — економістами, юристами, технічними перекладачами;

- участь професорсько-викладацького складу у різнорівневих робочих групах, науково-методичних комісіях, експертних групах, державних комісіях тощо;

- наявність і достатня кількість спеціалізованих вчених рад;

- наявність курсів удосконалення професійної майстерності для власного кадрового складу та для працівників інших ВНЗ;

- зв'язок з відокремленими структурними підрозділами — спільні проекти, інтегрованість навчальних програм;

- розробка галузевих стандартів;

- удосконалення організаційно-методичної роботи, інновації;

- участь студентів у науково-дослідницькій роботі кафедр;

- динаміка видання навчальної літератури;

- зв'язки з громадськістю, громадська діяльність, реклама, виступи у ЗМІ;

- інноваційні проекти університету, довгострокові програми;

- спортивні досягнення, художня самодіяльність студентів та викладачів;

- благодійність;

- утримання баз відпочинку, літніх дитячих та сімейних таборів;

- утримання пунктів оздоровлення студентів та викладачів;

- динаміка удосконалення матеріальної бази (за роками у міжакредитаційний період);

- прозорість проведення акредитаційно-ліцензійних процедур — розміщення інформації у ЗМІ, на сайті і на корпоративному порталі ВНЗ.

Додаткові вимоги, які стосуються національних ВНЗ щодо отримання грифів на посібники та підручники, а також діяльності докторантури та аспірантури на кафедрах університету, взагалі не передбачають механізму визначення таких показників. А, між тим, зорієнтуватися можна лише за-

вдяки рейтинговим показникам ВНЗ в рамках рейтингу МОН України або кожного разу давати завдання структурним підрозділам університету підраховувати їх заново.

Автономія університету є формальною, не дає конкретних результатів. Наприклад, це стосується розробки та затвердження освітніх програм.

Не зроблені реальні кроки з удосконалення освітніх стандартів. На випускових кафедрах чекають затверджених МОН програм, а не намагаються розробляти самі. На деяких спеціальностях ситуація з розробленням освітніх стандартів не витримує ніякої критики. Тільки під час акредитації переробляються варіативні частини.

Дивним чином контролюється готовність кадрового складу до акредитації. Попри те, що існують нормативні стандарти, на кафедрах зовсім не приділяється увага підвищенню кваліфікації викладачів.

Шляхи подолання проблем

Потрібно побудувати стабільну систему аналізу управлінської діяльності на кафедрі, аналізу освітнього середовища для певного освітньо-кваліфікаційного рівня та аналізу освітніх програм для конкретної спеціальності. Актуальним є використання процесної моделі управління (як варіант — згідно зі стандартом ISO 9000) не тільки у навчальній діяльності, а й під час акредитації.

Надати пропозиції до державних органів, які відповідають за ліцензування та акредитацію і контролюють стан надання якісної освіти у ВНЗ України, щодо перегляду акредитаційних показників та спрощення процедури акредитації шляхом використання затвердженої електронної онлайн-документації, або навіть впровадження спеціальних комп'ютерних програм, аналоги яких використовуються у Росії, Казахстані, у країнах Європи і США.

Спираючись на досвід європейських країн та на власні національні традиції, створити умови для швидкого, збалансованого та системного переходу від акредитації спеціальностей до оцінки та акредитації освітніх програм.

Визнати, що необхідною і достатньою умовою акредитації освітніх програм є виконання державних акредитаційних вимог і незалежна оцінка групи експертів, у складі якої мають бути роботодавці, студенти і незацікавлені науковці. Тобто, має бути створена система суспільно-державного оцінювання якості надання освітніх послуг згідно із визначеними освітніми програмами.

Принципові відмінності цілей суспільно-професійної акредитації (визначення значних досягнень освітньої установи) від цілей державної акредитації (визначення відповідності мінімальним вимогам державних освітніх стандартів) потребують особливого підходу до формування критеріїв і вимог, що висувуються при проведенні суспільно-професійної акредитаційної експертизи⁵.

1. Перевага має надаватися зовнішній оцінці рівня функціонування освітньої установи, змісту освітньо-професійних програм і рівня підготовки ви-

⁵ Свіжесвська С. Як досягти незалежної акредитації? / С. Свіжесвська // Освіта. — 2011. — № 16. — 30 березня.

пускників. Це передбачає розробку таких особливих критеріїв, за якими на основі до певної міри формалізованої інформації, одержаної від споживачів-фахівців, можливий об'єктивний порівняльний аналіз рівня експонованих установою освітніх послуг, якості підготовки випускників, їх творчого і професійного потенціалу.

2. Безумовно, головні напрями діяльності освітнього закладу, аналізовані як в рамках державної акредитації, так і при проходженні незалежної акредитації, в основному збігаються. Однак, у зв'язку з націленістю суспільно-професійної акредитації на виявлення пріоритетних особливостей у підготовці кадрів за конкретними напрямами (спеціальностями), специфіка роботи експертів і висунутих вимог (критеріїв) до змісту освітніх програм, їх кадрового, науково-методичного та ресурсного забезпечення, рівнем підготовки випускників має бути підпорядкована саме цій меті, що передбачає не лише високу кваліфікацію розробників програм акредитаційної експертизи та експертів, а й їх спеціального навчання та сертифікації.

3 Суспільно-професійна незалежна акредитація спеціальностей проводиться тільки у ВНЗ, що пройшли державну акредитацію.

4 Суспільно-професійна незалежна акредитація спеціальності може проводитися за умови, що за цією спеціальністю відбулося не менше п'яти випусків фахівців.

5. Суспільно-професійна незалежна акредитація передбачає наявність у ВНЗ за акредитованою спеціальністю дієвої і добре документованої системи управління якістю.

6. У межах суспільно-професійної акредитації, на відміну від роботи ДАК, розрізняють два види критеріальних показників:

1) метричні показники:

суспільно-професійна акредитація передбачає, що за спеціальністю, яка підлягає акредитації, всі критеріальні показники мають перевищувати ті, що встановлені МОН. Необхідною умовою допуску до незалежної суспільно-професійної акредитації є перевищення значущих критеріальних (метричних) показників, що встановлені державними органами, плюс дисперсія. (При державній акредитації недоліки діяльності ВНЗ за спеціальністю, що підлягає акредитації, можуть компенсуватися високими досягненнями в інших сферах діяльності ВНЗ.)

2) експертна якісна оцінка, яка враховує участь роботодавців у підготовці випускників за спеціальністю, що підлягає акредитації:

— наявність професіограми, або моделі фахівця, розробленої за участю роботодавців;

— наявність наглядової ради ВНЗ із прикладами його діяльності за спеціальністю, що підлягає акредитації;

— участь роботодавців у постановці завдань і тем курсових науково-дослідних робіт та випускних робіт студентів;

— конкурс на кращу студентську НДР, оголошений за участю і підтримки роботодавців;

— участь роботодавців у практичній підготовці студентів (ознайомча, виробнича, переддипломна практики, виконання випускної роботи в організації роботодавця);

- участь роботодавців у модернізації та вдосконаленні матеріально-технічної бази кафедри та факультету, де проводиться акредитація;
- участь студентів у вирішенні проблем і практичних завдань, поставлених роботодавцями, у тому числі в команді з представників різних спеціальностей;
- кількість студентів, які навчаються за індивідуальними планами, погодженими з роботодавцями;
- частка випускників, які працевлаштувалися за договорами (заявками) організацій і підприємств (наявність договорів із підприємствами та фірмами);
- цільова контрактна підготовка (частка випускників, підготовлених за договорами з підприємствами та організаціями);
- наявність структурного підрозділу ВНЗ, що займається вивченням питань із працевлаштування, кар'єри та безперервного професійного вдосконалення випускників ВНЗ (план роботи та звіт за останні 5 років);
- наявність бази даних про випускників, їх виробничу, наукову діяльність та кар'єрне зростання;
- наявність бази даних реальних та потенційних інвесторів і роботодавців;
- частка робіт, що виконуються за узгодженням з роботодавцями або на їх замовлення;
- курсові науково-дослідні роботи студентів;
- наявність та результати анкетування роботодавців стосовно іміджу ВНЗ та якості освіти;
- проведення ВНЗ презентації освітніх програм, організація та участь у ярмарках вакансій робочих місць;
- частка випускників, зареєстрованих на біржі праці;
- наявність рекламацій з місць роботи випускників певної кафедри;
- порівняння заробітної плати випускників за спеціальністю, що підлягає акредитації, із середньою заробітною платою по регіону.

7. Експерти з незалежної суспільно-професійної акредитації повинні звертати особливу увагу на динаміку показників за освітньою програмою, що акредитується.

Процедури суспільно-професійної акредитації мають бути уніфіковані в цілому за всіма напрямками, звичайно, з урахуванням специфіки кожного напрямку, і орієнтовані на ринок праці та працевлаштування випускників ВНЗ. Мають коригувати професійну підготовку, але одночасно повинні ґрунтуватися на фундаментальності та універсальності освіти, розвитку особистості та формування громадської відповідальності. Вища освіта має бути орієнтована на розвиток, і, тому повинна випереджати систему вимог ринку праці і відповідати сучасному рівню розвитку науки.

Суспільно-професійні процедури та механізми оцінювання якості освіти ґрунтуються на значно більш високих вимогах до освітнього середовища і будуть відрізнятися за набором і значенням від норм державних стандартів вищої освіти. Такий підхід покликаний стимулювати підвищення норм цих стандартів та експертних оцінок акредитаційної комісії, і цим сприяти безперервному підвищенню вимог до якості підготовки фахівців відповідно до загального технічного і наукового прогресу.

Слід звернутись також до досвіду вищих закладів освіти Європи, США та Росії, де саме незалежні акредитаційні комісії та асоціації, залишаючи за кожним університетом та коледжем виключне право визначати оптимальну стратегію і способи проведення акредитації, розробляють і удосконалюють стандарт процедури акредитації та здійснюють оцінювання у таких напрямках: 1) якість академічних та інших навчальних програм; 2) інституціональна ефективність; 3) звітність і громадська ясність процесів і процедур.

Наступний важливий аспект — це оцінка ефективності університету як організації. І чим більше у процесі оцінювання виявляється фактів, що свідчать про відповідність організаційних результатів поставленим цілям, тим очевиднішою є інституціональна ефективність, тим більш імовірно отримання або підтвердження акредитації університетом.

Організація незалежного центру суспільно-державної оцінки передбачає такі етапи.

Перший етап — підготовчий: розробка та затвердження концепції; розрахунок поточних та капітальних видатків, розрахунок кадрових перестановок; розробка проектів та прийняття необхідних нормативно-правових актів; утворення незалежного Центру оцінювання якості освіти; розробка моделі та алгоритму діяльності Центру.

Другий етап — формування соціально-політичної бази: просвітницька, інформаційна кампанія; укладання угоди між університетом та державними органами про визнання результатів діяльності Центру.

Третій етап — формування експертних груп на добровільній основі відповідно до умов, визначених концепцією на основі чинного законодавства, упорядкування поділу функцій.

Четвертий етап — планування та здійснення міжнародної акредитації освітніх програм, підготовка документації та звернення до Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (European Network for Quality Assurance in Higher Education, ENQA) для визнання результатів діяльності.

Суттю і сенсом акредитації ВНЗ або окремої програми є зовнішня оцінка для забезпечення довіри до діяльності організації. І це професійна допомога і підтримка подальшого розвитку. Головний принцип: чим більш відкриті, чесні, справедливі, неупереджені відносини будуть вибудовуватися у процесі експертизи, тим більше довіри буде до роботи ВНЗ і самого акредитаційного агентства. Якщо цей принцип порушується, втрачається довіра — і до якості освіти, і до експертизи. Необхідно повернутися до споконвічного розуміння значущості акредитації для розвитку освіти.

Крім того, в усьому світі відбувається кардинальна зміна структури та змісту освіти. Змінився контингент студентів: він став різноманітним за віком, фізичним і матеріальним можливостям, більш вимогливим і мобільним. З'явилися нові форми передачі інформації, вимоги до її змісту і швидкості оновлення. Змінилися очікування ринку, який вимагає від випускників, крім професійних, раз і назавжди завчених знань, постійного їх оновлення і найширших загальнокультурних компетенцій. Змістилися пріоритети державної політики та змінилися виклики, що стоять перед суспільним розвитком: старіюче населення, демографічна яма, стагнація.

Не випадково серед завдань, поставлених міністрами європейських країн, відповідальних за освіту, у рамках Болонського процесу на наступне десятиліття, два з них абсолютно змінюють парадигму освіти. Перше — це забезпечення доступності якісної освіти для всіх верств населення, незалежно від віку, фізичних і матеріальних можливостей, місця проживання, національності. Друге — така побудова освітнього процесу, що виходить не з можливостей викладача, умов ВНЗ (і вимог контрольних органів!), а з інтересів і потреб студента.

З огляду на викладене має відбутися зміна пріоритетів і векторів управління в системі освіти: не ВНЗ працює на державу, а держава — на розвиток освітнього закладу, а той, у свою чергу, — на потреби студента і викладача. Місія акредитаційного агентства у цій структурі — допомогти зрозуміти потреби студента, викладача, роботодавця і скоригувати діяльність ВНЗ.

У нових умовах життя суспільства і моделі освіти повинні змінюватися функції зовнішньої системи гарантії якості та роль акредитаційного агентства. Таким чином складається нова парадигма розвитку гарантії якості, що відповідає Національній програмі дій на 2013 рік, затвердженій Указом Президента.

Надійшла до редакції 15.05.2013

Svitlana Svizhevska. *The Formation of Modern Approaches to the Accreditation at Ukraine's Higher Educational Establishments.*

The essence of accreditation practice in Ukraine's higher education has been analysed. The urgent necessity of further perfection of the procedures of ensuring the guarantee of the quality has been substantiated; the means for overcoming the contradictions by way of stage-by-stage introduction of social-professional accreditation have been determined.